

คุณค่า และความหมายของชีวิตในปรัชญาขงจื้อ

The Valuable and Meaningful Life in Confucius Philosophy

อรรถสิทธิ์ สุนาโท

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

Email : atthasit2610@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งนำเสนอทัศนะเกี่ยวกับคุณค่า และความหมายของชีวิตในปรัชญาขงจื้อในมิติที่สำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก เป็นมิติเกี่ยวกับตนเองคือ การเรียนรู้ความเป็นมนุษย์ผ่านการขัดเกลาด้วยคุณธรรมเพื่อทำหน้าที่ในการจัดการกับชีวิตตนเองได้อย่างมีคุณค่า น่ายกย่องและมีเกียรติ ซึ่งจะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์ศึกษาอบรมตนเองจนบรรลุคุณธรรมขั้นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์คือ “เหริน” หรือ มนุษยธรรม ได้แก่ การรู้จักมอบความรักให้แก่กันและกัน ประการที่สอง เป็นมิติเกี่ยวกับส่วนอื่น และมีการกระทำที่กว้างขวางในลักษณะที่ว่าชีวิตจะต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคนอื่นภายใต้หลักจรรยา หรือ “หลี่” ได้แก่ หลักการแสดงออกถึงความงามทางมารยาทระหว่างมนุษย์เพื่อทำประโยชน์แก่ผู้อื่นและสังคมได้อย่างกลมกลืน.

คำสำคัญ : ชีวิต คุณค่าของชีวิต ความหมายของชีวิต

Abstract

This paper attempts to examine the viewpoint of valuable and meaningful life in Confucius Philosophy. There are two important aspects. First, it is the inner aspect or self-aspect. It is learning how to shape our beings through virtue to manage our life invaluable and honorably. We have to achieve our self-training to the fundamental virtue level called “ren” or mankind: how to give love to each other. Second, it is the other aspect as social animal under traditional the principle “Li”: how to have good manners in a valuable ways between mankind to benefit others and society harmoniously.

Keywords : life, value of life, meaning of life

บทนำ

มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีจิตวิญญาณจึงทำให้สามารถพัฒนาและขัดเกลาตนเองให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้วยคุณธรรมจากภายในเพื่อยกระดับชีวิตในฐานะสัตว์ทางชีววิทยาสู่วิถีชีวิตในฐานะสัตว์ที่มีบรรทัดฐานเชิงคุณธรรม ทำให้มนุษย์มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์มากขึ้น นักปรัชญากรีกสมัยโบราณจึงมักจะให้ความสนใจอยู่กับการแสวงหาทฤษฎีเกี่ยวกับมนุษย์ เช่น ศึกษาว่าธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์คืออะไร และอะไรคือความดีสูงสุดที่มนุษย์ควรแสวงหา เป็นต้น แต่ทฤษฎีเกี่ยวกับมนุษย์ของนักปรัชญากรีกสมัยโบราณมักจะแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับมนุษย์ในเนื้อหาที่เป็นนามธรรม ขณะที่ขงจื้อกลับครุ่นคิดอยู่กับการพัฒนาและขัดเกลามนุษย์เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางจริยธรรมของ

ผู้คน และการฟื้นฟูคุณค่าทางจริยธรรมที่ขงจื้อเชื่อว่าจะเป็นรากฐานที่จะทำให้สังคมสงบสุขและมีระเบียบ สิ่งที่ขงจื้อตระหนักเป็นอย่างมากในช่วงชีวิตของท่านจึงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางศีลธรรม และจิตวิญญาณของคนในสังคม ให้ความสำคัญมั่นคงของรัฐและความอุดมสมบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหารเป็นสำคัญไม่ ความตระหนักนี้เองทำให้เราทราบว่าจริยศาสตร์แบบขงจื้อมีรากฐานมาจากวิถีคิดบนพื้นฐานของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่ถูกต้อง เพราะเมื่อมนุษย์ปฏิบัติต่อความสัมพันธ์ไม่ถูกต้องแล้ว ความสัมพันธ์ทางศีลธรรม และจิตวิญญาณของคนในสังคมก็เกิดขึ้นตามมา ขงจื้อกล่าวถึงความสัมพันธ์ทางศีลธรรมในความสัมพันธ์ระหว่างมารดาบิดากับบุตรธิดาว่า “สมัยนี้ความกตัญญู หมายถึงการเลี้ยงดูมารดาบิดา แต่เราก็กินเลี้ยงดูม้าและสุนัขด้วยมิใช่หรือ ถ้าขาดความเคารพแล้วจะมีอะไรเพื่อแยกแยะการเลี้ยงดูแบบหนึ่งออกจากอีกแบบหนึ่งเล่า” (2 : 7)** (สุวรรณา สถาอานันท์, 2562: 318)

ขณะที่ความสัมพันธ์ทางจิตวิญญาณของคนในสังคม ขงจื้อมองว่าเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ทางศีลธรรม กล่าวคือ หากมนุษย์ขาดการขัดเกลา และพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นด้วยคุณธรรมแล้วมนุษย์ก็จะละเลยคุณค่าความเป็นมนุษย์ การดำเนินชีวิตก็ไม่มีจุดหมายเพียงพอที่จะทำให้ชีวิตเจริญงอกงามต่อไปได้ ทำให้มนุษย์ขาดการเคารพตนเอง มีความเป็นอิสระส่วนตัวที่แยกห่างจากสังคมมากขึ้น เกิดทัศนคติว่าตนเองเป็นคนด้อยค่าไม่มีประโยชน์ต่อคนอื่นและสังคม จึงไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะสร้างความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกับคนอื่น ชีวิตจึงเป็นไปตามยถากรรมและไร้ความหมาย ดังนั้น หากจะให้สังคมเป็นสังคมที่น่าอยู่ แม้ผู้คนจะมีความเป็นเอกเทศและมีความเป็นอิสระมากขึ้น แต่พื้นฐานของมนุษย์ยังต้องมีความเมตตา และเห็นอกเห็นใจกันและกันอยู่ ไม่สร้างมูลค่าให้ตนเองด้วยการแสวงหาผลประโยชน์และกอบโกยจากมนุษย์ด้วยกัน มนุษย์จึงต้องหันมาให้ความสนใจกับการแสวงหาคคุณค่าจากภายในด้วยการหมั่นขัดเกลาและพัฒนาตนเอง และนำตัวเองออกไปเชื่อมโยงกับคนอื่นและสังคม ด้วยเชื่อว่าตัวเราสามารถสร้างความหมายให้แก่ชีวิตด้วยการทำประโยชน์แก่ผู้อื่นและสังคมได้.

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ผู้เขียนจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่อง คุณค่าและความหมายของชีวิตในปรัชญาขงจื้อ เพื่อจะได้ทราบความหมายและคุณค่าของชีวิตที่แท้จริง และสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับตนเองและผู้อื่นได้อย่างเหมาะสมต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาและเข้าใจในบริบทของคุณค่า และความหมายของชีวิตในปรัชญาขงจื้อ

ผลการศึกษา

ในการศึกษาเรื่องคุณค่าและความหมายของชีวิตในปรัชญาขงจื้อครั้งนี้พบว่ามมีสาระสำคัญที่สามารถนำมาอภิปรายได้ 3 ประเด็นดังกล่าวคือ ทัศนะเกี่ยวกับชีวิต ชีวิตที่มีคุณค่า และชีวิตที่มีความหมาย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ทัศนะเกี่ยวกับชีวิต

ข้อสังเกตประการหนึ่งที่ได้จากขอบข่ายคำสอนขงจื้อคือ ขงจื้อให้ความสำคัญกับชีวิตหรือการดำเนินชีวิตในปัจจุบันมากกว่าชีวิตหลังความตาย อย่างที่ขงจื้อตอบคำถามจื่อหลูเรื่องความตายว่า “ยังไม่รู้จักชีวิต จะรู้จักความตายได้อย่างไร” (11 : 11) ขงจื้อจึงหลีกเลี่ยงที่จะพูดถึงเรื่องความตาย หรือแม้แต่การอ้อนวอนบูชาเทพเจ้าที่เห็นว่าสามารถทำ

** บทความนี้อ้างอิงคัมภีร์หลุนอี่วี่ ส่วนวนแปลของศาสตราจารย์ ดร.สุวรรณา สถาอานันท์ การอ้างอิงตัวบทหลุนอี่วี่จะใส่ตัวเลขไว้ในวงเล็บ ตัวเลขข้างหน้า หมายถึง เล่มที่ ตัวเลขข้างหลัง หมายถึง บทที่.

ได้ แต่ก็ควรอยู่ให้ห่าง เพราะไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใด ๆ จากภายในที่จะทำให้ชีวิตมีคุณค่า และมีความหมายได้ แม้แต่ข้อถกเถียงว่าด้วยเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ ขงจื๊อก็ไม่พูดถึง เพราะในคัมภีร์หลุนอี่วบัณฑิตเกี่ยวกับมนุษย์ไว้เพียงแค่ว่า อาจารย์กล่าวว่า “(มนุษย์) โดยธรรมชาติใกล้เคียงกัน โดยการปฏิบัติห่างไกลกัน” (17 : 12) ตัวบทดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าขงจื๊อให้ความสำคัญกับมนุษย์ที่การปฏิบัติ หลักคำสอนของขงจื๊อจึงมุ่งเน้นที่การเรียนรู้ความเป็นมนุษย์ด้วยการปฏิบัติด้านคุณธรรมเพื่อให้มนุษย์สามารถเคารพยกย่องตัวเองได้ วิชาที่ขงจื๊อสอนเพื่อเรียนรู้ความเป็นมนุษย์ด้านคุณธรรมจึงมี 4 วิชา ได้แก่ วรรณคดี จริยธรรม ความสัตย์ซื่อภักดี และความน่าเชื่อถือ (7 : 24) จะเห็นว่าวิชาที่ขงจื๊อสอนทั้งหมดจะเน้นการเรียนรู้ด้านคุณธรรม และจริยธรรมเพื่อทำให้ชีวิตมีคุณค่าและมีความหมาย ปรัชญาของขงจื๊อจึงเริ่มต้นที่จริยศาสตร์ และสอนให้ดำเนินชีวิตตามแนวทางแห่งจริยะนั้น ซึ่งเป็นวิถีเดียวที่ขงจื๊อเห็นว่าจะทำให้ชีวิตปลอดภัย และเจริญรุ่งเรืองได้ ด้วยวิธีดังกล่าวนี้เองเราจึงสามารถวิเคราะห์แง่มุมของชีวิตในทัศนะของขงจื๊อได้จากคัมภีร์หลุนอี่วที่บัณฑิตไว้ว่า “...ชีวิตที่หลอกลวง อยู่ได้ก็เพราะโชค” (6 : 17) โดยความหมายก็คือ ชีวิตที่อยู่ได้เพราะโชคไม่ใช่ชีวิตที่ดี และไม่ใช่ชีวิตที่มีมิติทางจริยธรรม เพราะเป็นชีวิตที่หลอกลวงจึงไม่ยั่งยืน ถึงแม้จะดำรงอยู่ได้ แต่ก็เป็วิถีชีวิตที่ไม่ปลอดภัย และไม่เป็นที่ไปเพื่อความเจริญรุ่งเรือง

สำหรับวิถีชีวิตตามแนวทางแห่งจริยะ ขงจื๊อเน้นที่การปฏิบัติต่อกันบนพื้นฐานทางจริยธรรมที่เกี่ยวข้องกันทางสังคมในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างมารดาบิดากับบุตรธิดา ความสัมพันธ์ระหว่างพี่กับน้อง ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา ความสัมพันธ์ระหว่างมิตรกับมิตร และความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ความสัมพันธ์เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งกำหนดคุณค่าสูงสุดของการเรียนรู้ความเป็นมนุษย์และชีวิตที่ดี แต่การปฏิบัติต่อกันบนพื้นฐานความสัมพันธ์ทางจริยธรรมนั้นเป็นผลจากการขัดเกลาตนเองทำให้มนุษย์ตระหนักรู้ในคุณค่าที่จะพึงปฏิบัติต่อกัน ก่อให้เกิดพันธะทางศีลธรรมร่วมกันในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ การขัดเกลาตนเองด้วยคุณธรรมอันเป็นมิติเชิงบรรทัดฐานในการบ่งบอกความเป็นมนุษย์จึงทำให้ชีวิตในแง่ของมิติทางจริยธรรมมีคุณค่าและความหมายมากขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งเดียวที่ขงจื๊อเห็นว่าจะทำให้มนุษย์สามารถดำรงอยู่ในฐานะความเป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ๆ ในสังคมได้ ขงจื๊อจึงสอนให้มีความรับผิดชอบตามหลักจริยธรรมระหว่างบุคคลว่า “ผู้ปกครองเป็นผู้ปกครองขุนนางเป็นขุนนาง บิดาเป็นบิดา บุตรเป็นบุตร” (12 : 11) โดยความหมายคือ ให้ทุกคนทำหน้าที่ทางจริยธรรมตามบทบาท ฐานะ และหน้าที่ทางสังคมของตนเองให้สมบูรณ์ ความสัมพันธ์ทางสังคมของแต่ละคนตามชื่อที่เรียกขานจึงล้วนมีภาระหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ ต่อกันให้สมกับชื่อที่เรียก คนที่มีชื่อเรียกทางสังคมว่าอย่างไร ก็ต้องปฏิบัติหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชื่อที่เรียกนั้นให้สมบูรณ์ หัวใจสำคัญของวิถีชีวิตตามแนวทางแห่งจริยะจึงอยู่ที่การปฏิบัติตัวตามชื่อที่ถูกเรียกให้สอดคล้องกับที่ตัวเป็น ชีวิตในฐานะเป็นผู้กระทำตามชื่อที่เรียกขานเพื่อทำภาระหน้าที่จำเพาะที่ผูกพันให้สมบูรณ์จึงต้องผ่านการประเมินด้วยคุณค่าเชิงจริยธรรม ในทัศนะของขงจื๊อชีวิตกับจริยธรรมจึงเป็นสิ่งที่แยกขาดจากกันไม่ได้ เห็นได้จากเมื่อมีคนถามขงจื๊อว่าชีวิตคืออะไร ขงจื๊อตอบคำถามดังกล่าวในรูปแบบจริยธรรมว่า “ชีวิต คือ ความซื่อสัตย์ คนที่ไม่มีความซื่อสัตย์เหมือนคนที่ยาแล้ว และชีวิตที่ไม่มีความซื่อสัตย์ก็เหมือนไม่มีชีวิต ผู้ที่เกิดมาแล้วปราศจากความซื่อสัตย์ก็เหมือนไม่ได้เกิดมา ฉะนั้น มนุษย์จำต้องถือความซื่อสัตย์เป็นชีวิตทีเดียว” (ซีย้วนัน อัดพัฒนา, 2561: 186) คำตอบที่ว่า ชีวิตที่ไม่มีความซื่อสัตย์ก็เหมือนไม่มีชีวิต เกิดมาแล้วก็เหมือนไม่ได้เกิด หรือถึงแม้จะมีชีวิตอยู่ได้ก็ไม่มีความหมายใด ๆ จึงเหมือนคนที่ยาแล้ว ชีวิตที่ดำเนินชีวิตอยู่ได้จึงอาจเป็นเพราะโชคช่วย อย่างที่ขงจื๊อกล่าวไว้ว่า “ชีวิตที่หลอกลวงอยู่ได้ก็เพราะโชค” ดังนั้น ชีวิตที่ดำรงอยู่ได้ด้วยคุณธรรมในทัศนะของขงจื๊อจึงเป็นชีวิตที่มั่นคง และปลอดภัยซึ่งเป็นอันเดียวกับชีวิตที่ดีคือ ชีวิตที่มีมิติทางจริยธรรม (สุวรรณมา สถาอานันท์, 2557: 58)

2. ชีวิตที่มีคุณค่า

ในทัศนะของขงจื้อ เหตุผลสำคัญที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้เพื่อขัดเกลา และพัฒนาตนเองอยู่เสมอ เพราะเห็นว่าคุณงามความดีทั้งหลายที่มนุษย์จะต้องใช้ปฏิบัติต่อกันในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์นั้นไม่สามารถที่จะเกิดขึ้นเองได้ ต้องผ่านการขัดเกลา และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องจนสามารถบรรลุตัวตนที่แท้จริงอันเป็นลักษณะเฉพาะส่วนบุคคล (a quest for true personal identity) หาใช่มาจากการกระทำของผู้อื่นเพื่อให้ตนเองบริสุทธิ์ได้ไม่ อย่างที่ขงจื้อกล่าวว่า "การปฏิบัติมนุษยธรรมมาจากตนเอง ไซ้ว่ามาจากผู้อื่น" (12 : 1) การพัฒนาชีวิตให้มีคุณค่าจึงต้องผ่านการเรียนรู้ และขัดเกลาตนเองในทางศีลธรรม (self-cultivation) ที่ขงจื้อเชื่อว่าเป็นเหมือนกระดูกสันหลังของสังคมที่จะทำให้สังคมดีงามได้ แต่การเรียนรู้ในทัศนะของขงจื้อกินความหมายกว้างเพราะ "การเรียนรู้ตรงนี้กินความครอบคลุมถึงการศึกษาเล่าเรียน การกล่อมเกลาจริยธรรม บุคลิกภาพและแนวปฏิบัติเพื่อนมนุษย์ โดยอาศัยแหล่งความรู้ตามจารีตประเพณี ในรูปของคัมภีร์กวีนิพนธ์" (สุวรรณ สถาอานันท์, 2548: 17) ขงจื้อผู้รักในการเรียนรู้จึงเชื่อมั่นว่าการศึกษาเรียนรู้ และอบรมตนเองในทางศีลธรรมจะทำให้มนุษย์มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ ขงจื้อพูดถึงโทษ 6 ประการที่เกิดจากการไม่รักการเรียนรู้ว่า "รักมนุษยธรรม แต่ไม่รักการเรียนรู้ โทษที่บังเกิดคือความโง่ รักความรู้ แต่ไม่รักการเรียนรู้ โทษที่บังเกิดคือความเลื่อนลอย ไร้แก่นสาร รักความจริง แต่ไม่รักการเรียนรู้ โทษที่บังเกิดคือความบั่นทอน รักความตรง แต่ไม่รักการเรียนรู้ โทษที่บังเกิดคือความดุดัน รักความกล้าหาญ แต่ไม่รักการเรียนรู้ โทษที่บังเกิดคือความบ้าบิ่น รักความแข็งแกร่ง แต่ไม่รักการเรียนรู้ โทษที่บังเกิดคือ ความคลั่ง" (17 : 8)

ชีวิตที่มีคุณค่าจึงเป็นชีวิตของผู้ที่แน่วแน่ และมั่นคงในการเรียนรู้ความเป็นมนุษย์ด้วยคุณธรรม ผู้ที่ขัดเกลาตนเองด้วยคุณธรรมจนแน่วแน่และมั่นคงในคุณธรรมแล้ว แม้จะอยู่ในสภาพของสังคมที่ ขัดสน หรือถูกบีบบังคับด้วยสิ่งยั่วยวนจากอำนาจภายนอกใด ๆ ก็จะไม่ยอมทำผิดเพียงเพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน เหยียนหุยศิษย์เอกของขงจื้อเป็นตัวอย่างที่ดีของชีวิตที่มีคุณค่าเพราะเป็นผู้แน่วแน่ในการดำเนินชีวิตผ่านการขัดเกลาตนเองด้วยคุณธรรมตามคำสอนของขงจื้อ ทำให้คำสอนของขงจื้อเป็นรูปธรรมและมีชีวิตชีวาขึ้นมาได้ ขงจื้อยกย่องชีวิตของเหยียนหุย และกล่าวถึงเหยียนหุยว่า "หุยเป็นผู้มีปัญญา ! มีข่าวเพียงขามเดียว มีน้ำเพียงกระบอกเดียว อาศัยอยู่ในตรอกแคบ ๆ ถ้าเป็นคนอื่นจะรู้สึกทุกข์ยากจนทนไม่ไหว แต่หุยไม่ปล่อยให้ความยากจนขาดแคลนมาทำลายความเข้มแข็งเบิกบานของตน หุยช่างมีปัญญาเหลือเกิน" (6 : 9) หุยผู้มีความแน่วแน่ และมั่นคงในรูปแบบการดำเนินชีวิตด้วยคุณธรรมจึงเป็นภาพตัวอย่างอันดีเลิศของชีวิตที่มีคุณค่าน่ายกย่อง และมีเกียรติตามรูปแบบของขงจื้อ

ขณะเดียวกัน ผู้ที่แน่วแน่และมั่นคงในการขัดเกลาอบรมตนเองด้วยคุณธรรมก็จะบรรลุคุณธรรมขั้นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์จากการเปลี่ยนแปลงคุณค่าพื้นฐานจากภายใน ตัว เหว่ยหมิง กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงคุณค่าพื้นฐานจากภายในของผู้บรรลุคุณธรรมไว้ 5 ประการ ดังนี้ (WEI – MING, 2012: 15)

1. ความเป็นมนุษย์ (humanity) คือ ความเป็นผู้มีคุณธรรมขั้นพื้นฐานได้แก่การมีความรักความเมตตา หรือความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นในการปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน
2. ความถูกต้อง (uprightness) หมายถึง ความถูกต้องชอบธรรมซึ่งแตกต่างจากความดี ดังตัวอย่างที่ศิษย์ลัทธิเต๋าพูดว่า "เป็นการดีที่เราตอบแทนความเลวด้วยความดี" ขงจื้อจึงถามว่า "แล้วเธอจะตอบแทนความดีด้วยอะไร ?" คำแนะนำของขงจื้อคือ "ตอบแทนความเลวด้วยความถูกต้องและตอบแทนความดีด้วยความดี"
3. ความสุภาพ (civility) หมายถึง การปฏิบัติตามหลักพิธีกรรม ขงจื้อเห็นว่าพิธีกรรม (ritual) เป็นรูปแบบของความสุภาพ

4. ปัญญา (wisdom) หมายถึง การรู้บุคคล และรู้การกระทำของบุคคล ผู้ที่ทำได้จึงได้ชื่อว่าผู้มีปัญญา
5. ความเชื่อถือได้ (trust) หมายถึง ความยุติธรรม และความเท่าเทียม

การเปลี่ยนแปลง “คุณค่า” พื้นฐานที่สำคัญจากภายในนี้จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงคุณค่าของ “ความเป็นมนุษย์” การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวถือเป็นการเปลี่ยนแปลงคุณธรรมภายในทำให้ยกระดับชีวิตในฐานะสัตว์ทางชีววิทยาสู่ชีวิตในฐานะสัตว์ที่มีบรรทัดฐานเชิงคุณธรรม ราชบัณฑิตยสถาน (2548: 104) ให้ความหมายของคุณค่า (value) ว่า หมายถึง “คุณสมบัติที่ได้จากการประเมินสิ่งใด สิ่งหนึ่ง เช่น ความงามเป็นค่าทางศิลปะ ความดีเป็นค่าทางจริยธรรม” ความเป็นมนุษย์จึงเริ่มจากความเป็นผู้มีคุณธรรมขั้นพื้นฐานที่ขงจื้อเรียกว่า “เหริน” หรือ “มนุษยธรรม” คือ การรู้จักมอบความรักให้แก่คนอื่น คำว่าเหริน (仁) ในภาษาจีนประกอบด้วยอักษรจีน 2 คำคือ ด้านซ้าย (人) หมายถึงมนุษย์ ด้านขวา (二) หมายถึงจำนวนสอง ข้อสังเกตดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า เหวิน เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ (Lai, 2018: 24) โดยความหมายก็คือ มนุษย์ตั้งแต่สองคนขึ้นไป จากข้อสังเกตดังกล่าว สุวรรณ สถาอาพันธ์ (2562: 102) ได้สรุปความหมายของเหรินว่า หมายถึง ภาวะระหว่างมนุษย์ (人มนุษย์; 二ความสัมพันธ์,ระหว่าง) สื่อนัยเชิงภววิทยาว่า ความเป็นมนุษย์นั้นเกิดขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ขณะเดียวกัน เหวิน ก็สื่อนัยเชิงจริยศาสตร์ด้วย ในแง่ที่เป็นปทัสถานกำหนดความเป็นมนุษย์ที่มีคุณค่าบางประการที่เป็นเครื่องบ่งชี้คุณลักษณะความเป็นคน คุณลักษณะดังกล่าวได้แก่ ความรักมนุษย์ (爱人 ไอ้เหริน)

การมี “มนุษยธรรม” จึงเป็นคุณค่าพื้นฐานสำคัญที่มนุษย์ใช้เป็นแนวปฏิบัติร่วมกันจึงจำเป็นที่จะต้องรักษาไว้เพื่อความสมบูรณ์ของพันธะหน้าที่ทางศีลธรรมระหว่างมนุษย์ และเป็นสิ่งเดียวที่ขงจื้อ เห็นว่าจะทำให้ชีวิตมีคุณค่าเพียงพอที่ทำให้มนุษย์สามารถเคารพยกย่องตัวเองได้ เพราะผู้มีมนุษยธรรมและใช้มนุษยธรรมปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันถือเป็นลักษณะของผู้มีชีวิตที่ดี อย่างที่ขงจื้อสอนว่า “ความดีที่แท้จริงอยู่ที่ใจของคน มีหลักอยู่ 2 ประการคือการยอมรับความดีของคนอื่นตามที่เขาเป็นอยู่ และประพฤติต่อเขาเหล่านั้น” (ซยวิวัฒน์ อัดพัฒน. 2561: 184) การยอมรับความดีของคนอื่นตามที่เขาเป็นอยู่ และประพฤติต่อเขาเหล่านั้นถือเป็นข้อควรปฏิบัติระหว่างมนุษย์บนหลักจริยธรรมขั้นพื้นฐานที่สำคัญของเหริน 2 ประการคือ ประการแรก เป็นการฝึกฝนเรียนรู้เพื่อเข้าใจคนอื่นอย่างมีเมตตา ขงจื้อใช้คำว่า “ชู (shu) คือ “การไม่กระทำต่อผู้อื่นในสิ่งที่ตนเองก็ไม่ต้องการให้คนอื่นทำกับเรา” (15 : 23) โดยความหมายคือ คนอื่นก็เหมือนกับตนที่ชอบหรือไม่ชอบสิ่งใด ๆ การรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเราจึงเป็นการสอนให้พิจารณาการกระทำของตนเอง และผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับคนอื่น ประการที่สอง เป็นการสำนึกในหน้าที่ที่พึงกระทำต่อกันระหว่างมนุษย์ คัมภีร์หลุนอิวบัณฑิตกั๊วว่า “เมื่อผู้มีมนุษยธรรมปรารถนาจะตั้งหลักได้มั่นคง ก็ต้องการให้คนอื่นตั้งหลักได้มั่นคงเมื่อต้องการให้ตนเองประสบความสำเร็จ ก็ต้องการให้คนอื่นประสบความสำเร็จด้วย” (6 : 28) โดยความหมายก็คือ การช่วยเหลือผู้อื่นไม่ใช่เพราะเราเหนือกว่า หรือมีมากกว่าผู้อื่น แต่เพราะเราเป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ระหว่างกัน ขงจื้อเห็นว่าความผาสุกโดยรวม (collective welfare) จะเกิดขึ้นเพราะความกินดีอยู่ดีส่วนบุคคลเกิดขึ้นก่อน ซึ่งเป็นผลจากการที่แต่ละคนเกื้อกูลคนอื่นที่อยู่แวดล้อมตน การทำตนให้เจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าของเราจึงเกี่ยวข้องกับผู้อื่นด้วยจิตเมตตาด้วยการสำนึกรู้หน้าที่ที่พึงกระทำต่อกันระหว่างมนุษย์ซึ่งนั้นก็เท่ากับเป็นการช่วยเหลือผู้อื่นแล้ว และเราเองก็จะได้รับผลนั้นด้วย เหวินในฐานะคุณธรรมขั้นพื้นฐานและเป็นรากฐานของคุณธรรมทั้งหมดจึงอยู่ใกล้แค่เอื้อมถ้าคน ๆ หนึ่งปรารถนาที่จะเข้าถึงด้วยใจจริง และยังเป็นพลังในการแปรเปลี่ยนมนุษย์ให้สามารถบรรลุถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์จากภายในได้ ชีวิตที่มีคุณค่าจึงเป็นชีวิตของผู้มีเหริน หรือมนุษยธรรม คือ การรู้จักมอบความรักให้แก่กันและกัน.

3. ชีวิตที่มีความหมาย

ผู้คนโดยทั่วไปมักคิดว่าชีวิตที่มีความหมายคือ การทำสิ่งใด ๆ ที่มนุษย์เราสามารถทำได้นอกเหนือจากการปฏิบัติตามหลักศีลธรรม และการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข เพราะบางทีการมีศีลธรรม และมีความสุขอาจไม่เพียงพอสำหรับชีวิตที่ดี (good life) เนื่องจากคนเราอาจต้องการชีวิตที่มีความหมายรูปแบบอื่นด้วย สำหรับขงจื๊อ ในคัมภีร์หลุนอี่ว (Analects) ไม่มีที่ใดเลยที่ขงจื๊อพยายามที่จะเสนอทฤษฎีของชีวิตที่มีความหมาย หรือแม้แต่หลักของความสุขของชีวิตที่มีความหมาย แต่การพูดถึงชีวิตที่มีความหมาย ขงจื๊อจะเน้นที่การอภิปรายหรือแสดงความเห็นเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงคุณธรรม และธรรมเนียมปฏิบัติต่าง ๆ ระหว่างมนุษย์ อาจเป็นเพราะขงจื๊อไม่ใช่นักทฤษฎี แต่ขงจื๊อก็เป็นนักสังเกตชีวิตมนุษย์ที่ฉลาดพอ และพยายามจะเสนอว่าแนวปฏิบัติอย่างไรจะมุ่งไปสู่คุณค่าอย่างไร และรู้ว่าไม่ใช่ทุกแนวปฏิบัติจะมุ่งไปสู่คุณค่าเดียวกันอย่างที่ขงจื๊อกล่าวว่า “วิญญูชนพะวงถึงแต่คุณธรรม เสี่ยวเหรินพะวงถึงแต่การเลี้ยงชีพ” (4 : 11) โดยความหมายก็คือ วิญญูชนที่บรรลुकุณธรรมขั้นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์จะรู้จักชื่นชอบ และชื่นชมความดีงาม ขณะที่เสี่ยวเหริน หรือคนพาลจะชื่นชอบหรือบูชาแต่วัตถุทรัพย์สิน ชีวิตที่มีความหมายในทัศนะขงจื๊อจึงแตกต่างจากนักปรัชญาตะวันตกทั่วไปในลักษณะที่ว่านักปรัชญาตะวันตกส่วนใหญ่มักให้ความสำคัญกับการแสวงหาทางปัญญา (intellectual pursuits) เช่น การแสวงหาความรู้ทางคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และศิลปะที่ทำให้เกิดการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ หรือการเสนอโครงการใหญ่ ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาของมนุษยชาติ เช่น การรักษาโรคมะเร็ง การขจัดภาวะความอดอยาก การผลิตวัคซีนเพื่อรักษาและป้องกันโรค เป็นต้น แต่ในแง่ของความเป็นจริงคนส่วนใหญ่ไม่ได้มีชีวิตอยู่เพื่อเรียนรู้ แสวงหา หรือทำโครงการใหญ่ ๆ เหล่านั้น เพราะส่วนใหญ่มนุษย์มีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน และกิจกรรมทางโลกทั่วไปที่เกี่ยวข้องกับญาติมิตร และการดูแลลูกหลาน

ขงจื๊อเห็นว่าการพูดถึงชีวิตที่มีความหมายจึงควรสัมพันธ์กับคุณค่า และประสบการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ให้มากที่สุด ซึ่งนักปรัชญาตะวันตกมักไม่ให้ความสนใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ สำหรับขงจื๊อ ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ชีวิตมีความหมายจึงสัมพันธ์กับวิถีชีวิตโดยทั่วไป 2 ประการคือ แนวปฏิบัติและคุณค่า (practices and values) ที่ใช้ปฏิบัติสัมพันธ์ร่วมกันของคนในสังคม ทั้งสังคมส่วนรวมและสังคมส่วนย่อย ในส่วนของแนวปฏิบัติ ขงจื๊อให้ยึดมั่นในธรรมเนียมปฏิบัติ หรือหลักจารีต (ritual) ขณะที่คุณค่า ขงจื๊อให้เริ่มจากครอบครัว (family) Leach and Tartaglia, Eds., 2018: 5-7)

1. แนวปฏิบัติ (practices) ขงจื๊อเห็นว่าเมื่อมนุษย์ปฏิบัติสัมพันธ์กันในความสัมพันธ์ทั้ง 5 มนุษย์จึงจำเป็นต้องมีแบบแผนเป็นแนวปฏิบัติต่อกัน ขงจื๊อเรียกแนวปฏิบัตินี้ว่า “หลี่” หรือธรรมเนียมปฏิบัติหรือ หลักจารีต (ritual) หลี่เฉินยั้ง(Chengyang Li) เสนอให้เรามองหลี่ในฐานะหลักภาษาทางวัฒนธรรม (cultural grammar) กล่าวคือ หลี่เปรียบเสมือนโครงสร้างทางไวยากรณ์ของภาษาอันเป็นกฎที่เราใช้ร่วมกัน ทำให้เราสามารถเข้าใจความหมาย สัญลักษณ์ ตลอดจนรหัสต่าง ๆ ของภาษาที่เราเป็นสมาชิกในชุมชนภาษานั้น (อ๋างไฉน วรรณทนา ลมพัทยา, 2556: 41) ความหมายดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าหลี่หรือจารีตใช้เป็นเครื่องมือเพื่อนำทางการดำเนินชีวิตของคนในสังคมได้อย่างมีระเบียบ เช่นเดียวกับที่หลักภาษา (grammatical structure) ช่วยให้เราสามารถพูดกับคนอื่นได้อย่างเข้าใจ หลี่ จึงมีความหมายกว้างที่หมายรวมถึง ธรรมเนียมประเพณี (custom) รูปแบบการวางตัว (manners) และระเบียบแบบแผน (convention) ของคนในสังคมทุกระดับ หลี่ จึงเป็นพฤติกรรมทั่วไปของมนุษย์ที่แสดงออกต่อกัน และมีบทบาทสำคัญในการกำหนดเงื่อนไขต่าง ๆ เพื่อให้ได้รับ “ความหมาย” จากการปฏิสัมพันธ์ในสังคม ทั้งในแง่ของพิธีกรรม และหลักจรรยาบรรณทั่วไป โดยเฉพาะรูปแบบการสร้างความหมายของชีวิตมนุษย์ที่ดำเนินชีวิตในระดับสามัญชนทั่วไปด้วย

การเปลี่ยนแปลงประสบการณ์ธรรมดาในชีวิตที่สัมพันธ์กับสมาชิกของชุมชนให้มีความหมายขึ้น เช่น ธรรมเนียมปฏิบัติของผู้สำเร็จการศึกษา ซึ่งเป็นจุดสำคัญของชีวิตแต่ละคน พิธีนี้ทำให้ระลึกถึงความขยันหมั่นเพียร ความมานะอดทนที่สัมพันธ์กันทั้งระหว่างผู้เรียน พ่อแม่และครอบครัว และพิธีนี้ยังทำให้ผู้สำเร็จการศึกษาสำนึกถึงการสนับสนุนจากคนอื่น โดยที่เขาเหล่านั้นได้ใช้เวลาเดินทางมาร่วมแสดงความยินดีในพิธี และเมื่องานสิ้นสุดลงไปด้วยดีผู้สำเร็จการศึกษาก็ยังได้รับประสบการณ์ที่ลึกซึ้งประทับใจซึ่งจะเป็นแรงบันดาลใจผลักดันให้พวกเขาดำเนินชีวิตในขั้นต่อไป

นอกจากนั้น ในแนวปฏิบัติร่วมกันอื่น ๆ ทางสังคมของมนุษย์ จารีตยังมีส่วนสำคัญในการกำหนดความหมายของชีวิตให้ดังงามมากขึ้นด้วย เช่น งานศพ เพราะในงานศพทำให้เรามีโอกาสกล่าวถ้อยคำแสดงอารมณ์ความรู้สึกที่เหมาะสมต่อผู้เสียชีวิต เช่น คำพูดยกย่อง คำแสดงความกตัญญู หรือความภาคภูมิใจ ซุนจื่อ (Zunzi) ศิษย์คนสำคัญรุ่นแรก ๆ ของขงจื่อได้อธิบายธรรมเนียมปฏิบัติการไว้ทุกข์ว่าเป็นมาตรการวัดอารมณ์นิสัยของแต่ละคน และยังช่วยกำหนดแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมของคนในสังคมด้วย ขณะเดียวกันการไว้ทุกข์ยังแสดงให้เห็นระดับความสัมพันธ์ของผู้ไว้ทุกข์กับผู้ตายในลักษณะที่ว่า การสูญเสียบุคคลสำคัญ หรือญาติมิตรนับเป็นบาดแผลสำคัญในชีวิตของผู้สูญเสีย การไว้ทุกข์จะช่วยเยียวยาอารมณ์ความรู้สึกของผู้สูญเสียได้ ธรรมเนียมปฏิบัติจึงช่วยกำหนดมาตรฐานความสัมพันธ์ของคนในสังคมผ่านพลังทางรูปแบบของจารีตประเพณี ทั้งในแง่ของความดีใจ และเสียใจ และยังทำให้อารมณ์ความรู้สึกสุข หรือทุกข์นั้นแปรเปลี่ยนเป็นประสบการณ์ที่ลึกซึ้งของมนุษย์ซึ่งประสบการณ์เหล่านั้นจะช่วยเพิ่มความสามารถด้านอารมณ์ของมนุษย์ทำให้เราสำนึกในความเป็นมนุษย์ได้ลึกซึ้งมาก

ยิ่งขึ้น ซึ่งจะช่วยให้เราเข้าใจว่าสิ่งใดเป็นสิ่งสำคัญคือ เป็นสิ่งที่มีคุณค่าและมีความหมายต่อเรา

2. ครอบครัว (family) หลักคำสอนสำคัญประการหนึ่งของขงจื่อที่เน้นคุณค่าทางจริยธรรมของครอบครัว และเป็นหลักปฏิบัติที่จะทำให้ชีวิตมีความหมายคือ ความกตัญญู เพราะได้พิสูจน์ให้เห็นเป็นเชิงประจักษ์ในทางจิตวิทยาแล้วว่า มีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่และลูกเป็นอย่างมาก และตามชนบคำสอนของขงจื่อก็ได้เน้นย้ำเรื่องการปฏิบัติตนของลูก ๆ ต่อบุพการีว่าให้ยึดมั่นในความกตัญญู และปฏิบัติต่อท่านด้วยความเคารพ อย่างที่จื่อโฮยถามเรื่องความกตัญญู อาจารย์ก็กล่าวว่า “สมัยนี้ ความกตัญญูหมายถึง การเลี้ยงดูมารดาบิดา แต่เราก็เลี้ยงดูม้าและสุนัขมิใช่หรือ ถ้าขาดความเคารพแล้ว จะมีอะไรเพื่อแยกแยะการเลี้ยงดูแบบหนึ่งออกจากอีกแบบหนึ่งเล่า” (2: 7) ตัวบทดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการเลี้ยงดูมารดาบิดาด้วยความกตัญญูในฐานะบุตรธิดาตามแนวจารีตปฏิบัติ และคุณค่าทางจริยธรรมที่ตั้งมั่นนั้นจะต้องผ่านเกณฑ์ “ความเคารพ” เป็นสำคัญ เพราะไม่เช่นนั้นแล้ว การเลี้ยงดูมารดาบิดาก็คงไม่ต่างอะไรกับการเลี้ยงดูม้าและสุนัข การแสดงความเคารพต่อมารดาบิดาจึงเป็นการยกคุณค่าทางจริยธรรมสู่มิติทางศีลธรรมทำให้ชีวิตมีความหมายมากขึ้น

คำสอนเรื่อง “แนวปฏิบัติ” และ “ครอบครัว” เพื่อให้ชีวิตมีความหมายของขงจื่อสอดคล้องกับความหมายของชีวิตตามแนวคิดของนักปรัชญาเชิงวิเคราะห์ที่ได้แยกแยะความหมายของคำว่า “ความหมายของชีวิต” อย่างน่าสนใจออกเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้ (Leach and Tartaglia, Eds., 2018: 8)

1. ความหมายเชิงปัญญา (Intelligibility – Meaning) ในการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น หลักจารีตหรือธรรมเนียมปฏิบัติช่วยให้เราแสดงออกทั้งด้านการพูด และการกระทำต่อคนอื่นอย่างมีความหมาย
2. ความหมายเชิงจุดมุ่งหมาย (Purpose – Meaning) ธรรมเนียมปฏิบัติช่วยให้เราแสดงอารมณ์ความรู้สึกบางอย่าง เช่น ความกตัญญู ความดีใจ ความเศร้าโศกเสียใจ ออกมาได้เหมาะสม

3. ความหมายเชิงความสำคัญ (Significance – Meaning) ธรรมเนียมปฏิบัติช่วยให้เราจดจำและระลึกถึงบางเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในชีวิต เช่น งานแต่งงาน งานศพ และงานพิธีการอื่น ๆ

ในส่วนของครอบครัว (families) คำสอนเรื่องธรรมเนียมปฏิบัติจะมีความหมายในเชิงจุดมุ่งหมาย และเชิงความสำคัญเป็นการเฉพาะอยู่แล้วจะเห็นว่าคนที่เป็นพ่อแม่หรือมีครอบครัวแม้จะมีความสุขและความสบายใด ๆ น้อยกว่าคนที่ไม่ได้เป็นพ่อแม่หรือมีครอบครัว แต่ก็มีจุดมุ่งหมายในชีวิตมากกว่าโดยเฉพาะในการเลี้ยงดูบุตรธิดา ชีวิตที่มีความหมายของพ่อแม่จึงเป็นการสร้างเรื่องราวที่เชื่อมปัจจุบันกับอนาคตคือ ชีวิตของพ่อแม่ในปัจจุบันจะเชื่อมกับชีวิตของลูกในอนาคต เพราะทั้งความคิด ความเชื่อ และคุณค่าต่าง ๆ ของพ่อแม่ล้วนถูกส่งต่อไปยังรุ่นลูกจากรุ่นสู่รุ่น

หากมองในแง่ความหมายที่มีต่อชีวิตมนุษย์ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชีวิตมีความหมายทั้งหลักจารีต หรือธรรมเนียมปฏิบัติ และครอบครัวมีส่วนร่วมคือ ทั้งสองช่วยสร้างสังคมให้เข้มแข็ง และช่วยดำรงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์จากส่วนย่อยสู่ส่วนรวมเช่นเดียวกับการสร้างรังของผึ้งที่มีช่องในรวงผึ้งมากมาย แต่ทุกช่องต่างก็เข้มแข็ง และช่วยดำรงความสัมพันธ์ระหว่างกัน หลักจารีต และครอบครัวจึงมีส่วนสำคัญต่อการสร้างสรรค์สังคมมนุษย์ในลักษณะที่ว่าสถาบันทางสังคมใช้ธรรมเนียมปฏิบัติสอนให้เราแสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ และใช้ธรรมเนียมปฏิบัติกำหนดบรรทัดฐานทางสังคมด้านความประพฤติของเรา ขณะที่สถาบันครอบครัว ช่วยสร้างครอบครัวให้เข้มแข็งที่เกิดจากสายใยแห่งความรักความผูกพันระหว่างพ่อแม่ลูกซึ่งจะส่งผลดีงามต่อสังคมส่วนรวม ชีวิตที่มีความหมายจึงไม่ได้เกิดจากการไม่มีที่ไปที่ไป หรือสูญญากาศ แต่เกิดจากการธรรมเนียมปฏิบัติ และการอบรมบ่มเพาะของครอบครัวที่ช่วยให้เราพัฒนาและแสดงออกอย่างเป็นธรรมชาติซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดศูนย์กลางร่วมกันของมนุษย์.

บทสรุป

จริยศาสตร์แบบขงจื้อมีวิธีคิดมาจากรากฐาน “ความสัมพันธ์” ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ชีวิตในรูปแบบขงจื้อจึงเกี่ยวข้องกับพันธะหน้าที่ทางศีลธรรมที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน รูปแบบการดำเนินชีวิตจึงดำเนินไปตามแนวทางแห่งจริยะที่เริ่มจากการขัดเกลาตนเองด้วยคุณธรรมจนบรรลุคุณธรรมขั้นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์คือ เหวิน หรือมนุษย์ธรรม แล้วใช้ชีวิตที่สมบูรณ์พร้อมด้วยมนุษย์ธรรมนั้นเชื่อมโยงกับคนอื่น และสังคมเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่กันและกันภายใต้ความสัมพันธ์ตามจารีต หรือหลี่ที่ถูกต้องเหมาะสม ทำให้ชีวิตที่มีมิติทางจริยธรรมมีคุณค่า และมีความหมายมากขึ้น แต่การจะดูว่าใครสามารถแสดงพฤติกรรมทางมารยาทที่งดงามภายนอกได้อย่างถูกต้องเหมาะสมหรือไม่ ให้ดูที่อารมณ์ความรู้สึกจากภายในที่แสดงออกสู่ภายนอกว่า ผู้นั้นมีท่าทีที่อ่อนโยนในการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นหรือไม่ ขณะเดียวกันการที่จะดูว่าใครมีคุณธรรมหรือไม่ก็ให้ดูว่าพฤติกรรมเดียวกันที่ปฏิบัติต่อคนอื่นนั้นได้แสดงออกอย่างสม่ำเสมอหรือไม่ หากทำได้ก็ได้อธิบายว่าเป็นผู้มีคุณธรรม ดังนั้น ชีวิตที่มีคุณค่า และมีความหมายในรูปแบบขงจื้อจึงเป็นชีวิตของผู้ที่ดำเนินชีวิตตามแนวทางแห่งจริยะได้อย่างประสานกลมกลืนระหว่างเนื้อแท้จากภายใน (เหวิน) กับพฤติกรรมการแสดงออกภายนอก (หลี่) นั่นเอง.

เอกสารอ้างอิง

Leach, S., & Tartaglia, J. (Eds.). (2018). *The Meaning of Life and the Great Philosophers*. London and New York, Routledge.

Wei-ming, T. (2012). A Confucian Perspective on Human Rights in *Confucianism, Chinese History and Society* (pp. 1-22). Singapore, World Scientific.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน. (2561). ทฤษฎีและปัญหาจริยศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ : คอมมาดีไซน์ แอนด์พริ้นท์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2548). พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ – ไทย. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์.

วรรณทนา ลมพัทธยา. (2556). วิญญาณกับชุมชนมีมนุษย์ธรรมในหลุนอี่ว. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวรรณา สถาอานันท์. (2548). กระแสธารปรัชญาจีน: ข้อโต้แย้งเรื่องธรรมชาติ อำนาจ และจารีต. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวรรณา สถาอานันท์. (2557). อารมณ์กับชีวิตที่ดีในปรัชญาขงจื้อ. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวรรณา สถาอานันท์, แปลและเขียนบทนำ. (2562). หลุนอี่ว : ขงจื้อสนทนา. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.